

УДК 316.4.051.63

Е.Наривська

ЧИ МОЖНА РОБИТИ КРОС-НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЖИТТЄВИХ ШЛЯХІВ?

У статті аналізується значення терміна “життєвий шлях”, основні принципи парадигми вивчення життєвих шляхів та можливість проведення крос-національного аналізу життєвих шляхів.

Keywords: *life course, cross-national analysis, methodology, “Bremen approach”.*

Ключові слова: *життєві шляхи, крос-національний аналіз, методологія, “бременський підхід”.*

Ключевые слова: *жизненные пути, крос-национальный анализ, методология, “бременский подход”.*

У соціології та психології існує декілька термінів на позначення об'єкта, який є предметом нашого вивчення: “життєвий цикл” (“life cycle”), “історія життя” (“life history”), “час життя” (“life time” або “life span”). Ці терміни відрізняються акцентами. “Історія життя” розглядається як “хронологія подій чи дій індивіда протягом життєвого шляху” [4, с. 4], життєвий цикл описує послідовність подій в житті індивіда, проте наголошує на циклічності життя від покоління до покоління [8, с. 261]; термін “час життя” наголошує на часовому інтервалі від народження до смерті [8, с. 261]. У сучасній соціології найбільш поширеним є термін “життєвий шлях” (life course), що найкраще відповідає потребам дослідників. Даний термін відрізняється передусім тим, що “передбачає багатовимірність, ...різноманіття різних тенденцій та ліній розвитку у межах однієї і тієї самої біографії” [8, с. 261].

Існує думка, що в пострадянській соціології відсутнє єдине тлумачення поняття життєвого шляху. Це зумовлено тим, що, по-перше, життєвий шлях розглядався з соціально-психологічного погляду, а по-друге, невеликою кількістю досліджень на дану тему в пострадянській соціології [6, с. 22].

На відміну від цього можна говорити про існування парадигми життєвого шляху в західній соціології. Тут ще наприкінці ХХ ст. активізувалися дослідження життєвого шляху. Значення терміна “життєвий шлях” також змінювалось та удосконалювалось залежно від завдань, які ставили перед собою дослідники. Так, Л. Каїн розглядав життєвий шлях як “послідовність статусів, що отримують індивіди в різноманітних культурах та різних сферах внаслідок дорослішання” [2, с. 274]. Пізніше поняття життєвого шляху стало більш формалізованим. Так, у “Бременському підході” життєвий шлях визначається як “послідовність форм, статусів, послідовність змін, пов’язаних з участю індивіда в сферах життя, переважно освіти, сім’ї, роботі” [5, с. xii]. І. Кон наголошує, що в основі поняття життєвого шляху лежать конкретні життєві події, час настання яких може змінюватися [8, с. 261].

Увага дослідників зосереджується як на переходах між певними статусами, так і на послідовності цих переходів та взаємозв’язку між ними. З одного боку, життєвий шлях є чітко визначеним концептом, адже усі без винятку люди проходять через стадії дорослішання та мають різні статуси, залежно від їхнього віку та ступеня залученості до різних соціальних інституцій. З другого боку, у сучасному світі життєвий шлях дедалі більше індивідуалізується, стає “гнучкою, залежною від часу соціальною конфігурацією, сконструйованою індивідом та інституціями, що еволюціонував у нечітко визначену взаємодію між соціальною структурою та наслідками рішень індивіда”. Саме тому дослідження життєвих шляхів як напрям соціології, що пояснює зміни та послідовність не тільки за

допомогою аналізу індивіда, а й враховуючи його взаємодії, набуває особливої ваги.

У парадигмі життєвих шляхів можна виділити п'ять основних принципів [4, с. 10–11]:

1. Розвиток індивіда та дорослішання, що триває усе життя.

2. Індивіди вибудовують власний життєвий шлях через свої вибори та дії, що вони роблять залежно від можливостей та обмежень даного історичного періоду та соціальних умов. Тобто індивіди роблять свій вибір залежно від альтернатив, які вони бачать перед собою.

3. Життєвий шлях індивідів вбудований та обмежений часом та місцем історичного періоду, в який минає їхнє життя.

4. Принцип часової організації вказує на існування передумов та наслідків кожної дії.

5. Життя кожного індивіда взаємозалежне від інших життів, а соціоісторичні впливи виражаються через мережу соціальних стосунків.

Ці принципи є основоположними для парадигми життєвого шляху, проте в роботах різних авторів акцентується на якомусь з них. Так, класична робота “Діти Великої Депресії” Г.Елдера [3] прекрасно ілюструє пункт 3, а роботи Б.Ньюгардтен сфокусовані на розвитку у зв'язку зі старішанням (aging).

Виділяють три основні підходи до вивчення життєвого шляху:

– “когортний підхід, що фокусується на соціальних змінах, часовій організації, тривалості та послідовності змін у життєвих шляхах від генерації до генерації;

– конструкціоністський підхід до агента, що фокусується на особистих описах дій індивіда та соціального контексту взаємодії під час конструювання біографії у часі;

– інституційний підхід наголошує на взаємодії політик та індивіда у регулюванні, часовій організації та послідовності переходів життєвого шляху” [5, с. 17].

Конструкціоністській підхід найбільш близький до психологічних чи соціопсихологічних досліджень життєвих шляхів, адже він приділяє найбільше уваги саме індивіду та його сприйняттю життєвих подій. Водночас когортний та інституційний підходи є більш формалізованими, бо передбачають перехід на мезо- та макрорівень аналізу.

Методологічно “в основі соціологічного дослідження життєвого шляху є, як і в психології, подієвий аналіз, суть якого полягає в моделюванні впливу змінних, що залежать від часу, одна на одну та на розвиток життєвого шляху загалом” [7, с. 261]. Принциповою відмінністю соціологічного підходу від психологічного є формалізованість подій, що використовуються для аналізу. В соціології зазвичай беруться до уваги події, визначальні для переходу чи зміни соціального статусу, наприклад, закінчення навчання та початок робочого життя чи вступ до шлюбу, або події, що є визначальними для того чи іншого становища індивіда у віковій соціальній системі. Самі ці події беруться до уваги насамперед у когортному чи інституційному підходах.

Однією з найбільших переваг крос-національного вивчення життєвого шляху є “можливість порівняння комплексних історій протягом часу у різних суспільствах та простежити розвиток різних траєкторій до спільного закінчення”, а також “одночасне вивчення паралельних та взаємозалежних процесів” [1, с. 283]. Крос-національний аналіз дає змогу дослідникам змоделювати шляхи розвитку певного суспільства, опираючись на спільне минуле чи однакові тенденції, що спостерігаються у сучасності. Так, вплив походження на освіту дитини, а також час вступу до шлюбу та народження дітей у жінок є однаковим, незалежно від суспільства, тоді як інші аспекти життєвого шляху суттєво варіюють у різноманітних суспільних контекстах [1, с. 280–307].

Необхідними умовами крос-національного аналізу є функціональна однаковість та формалізованість досліджу-

ваних концептів. Саме тому у крос-національних дослідженнях найчастіше використовується когортний чи інституційний підходи, що дають можливість вийти на мезо-чи макрорівень аналізу суспільства та впевнитись у однаковості досліджуваних концептів з погляду впливу на суспільне життя, навіть за умов різного вираження їх у різних суспільствах.

Також не можна забувати про вплив певних характеристик, що суттєво впливають на поняття соціального часу та форми життєвого шляху. Блосфельд виділяє три основні характеристики, що впливають на форму життєвого шляху [1]:

- освітня система, що впливає на час вступу індивіда до робочої сили; шляху здобуття кваліфікації робітниками, а також здатність працівників та організацій впливати на структурні зміни у професійній системі;

- система соціального забезпечення, що впливає на домінуючу модель поведінки у робочій системі; шляху виходу з робочої системи, впливу громадського сектору на робочий;

- форма існування сім'ї, що регулює рівень плюралізації приватного життя індивідів.

Загалом, крос-національні порівняння потребують чіткої підготовки, валідизації дослідницьких інструментів, а також ретельного вивчення концептів для порівняння, аби бути впевненим у однаковому розумінні тих чи інших явищ у суспільстві.

Отже, на запитання щодо можливості крос-національного аналізу життєвих шляхів ми можемо відповісти ствердно, проте потрібно звернути увагу на такі моменти при його плануванні та проведенні як:

- чітка формалізація та валідизація концептів, що використовуються для порівняння, для уникнення зміщення у результатах дослідження;

- розуміння соціокультурного підґрунтя процесів, що порівнюються, для врахування специфіки кожного суспільства;

Чи можна робити крос-національний порівняльний аналіз... Е.Наривська

– валідизація дослідницьких інструментів для кожної країни, для впевненості у тому, що вимірюється один і той самий концепт.

Література

1. Blossfeld H.-P. Comparative Life Course Research: a cross-national and longitudinal perspective / Elder G. and Giele J. Z. // The craft of life course research. – Guilford Press, 2009. – P. 280–307.

2. Cain Leonard D. Life course and social structure / R.E.L. Faris // Handbook of Modern sociology. – Chicago, 1964. – P. 272–309.

3. Elder G. H. Jr. Children of Great Depression / G. H. Jr. Elder // Social Change in Life Experiences. – Chicago: University of Chicago Press, 1974.

4. Mortimer J. T. Handbook of the Life Course / J.T. Mortimer, M. J. Shanagan. – US : Springer, 2006.

5. Heinz W. R. Social dynamics of the life course: transitions, institutions, and interrelations / W. R. Heinz, V. W. Marshall. – NY : Transaction Publishers, 2003.

6. Ежов О. Н. Парадигма жизненного пути в зарубежной социологии / О. Н. Ежов // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2005. – Т. VIII. – № 3 – С. 22–33.

7. Злобина Е. Жизненный путь в психологии и социологии: возможности обновления исследовательских перспектив / Е.Злобина // Время пути: исследования и размышления. – К. : ИС НАНУ, 2008. – С. 256–275.

8. Кон И. Социологическая психология / И.Кон. – М. : МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 1999. – 560 с.